

De staat van leesvaardigheid

Hoe groot is het probleem nu eigenlijk?

(Semi-)/functioneel analfabeet, (functioneel) laaggeletterd: deze termen kwamen mee met de duiding van de internationale PISA-resultaten. Leesvaardigheid staat in 2024 ook op de agenda van de Tweede Kamer. Alle reden om nuchter naar de cijfers en vooral de definities te kijken, want de definitie bepaalt in hoge mate de omvang van het probleem.

Tekst Karen Heij

Met de invoering en latere uitbreiding van de leerplicht dacht men aanvankelijk dat het probleem van niet kunnen leren lezen of schrijven zou worden opgelost. Als iedereen tenminste langere tijd naar school zou gaan, zou het mogelijk moeten zijn dat iedereen leert lezen en schrijven. En dus voldoende alfabetiseert. De mensen in de televisieserie van Frans Bauer laten zien dat het zo eenvoudig toch niet ligt. In 1990 was de schatting dat 7% van de kinderen aan het eind van de basisschool toch nog te weinig kon lezen en schrijven om zich in het dagelijks leven te kunnen redden. En iets anders werd ook duidelijk: het besef dat Nederland te maken zou blijven krijgen met leerlingen met een andere moedertaal. Sommigen van hen hadden al leren lezen en schrijven maar in een ander schrift. Zij waren 'anders-alfabeet'. De problematiek veranderde, dus ook de aanpak.

Wirwar

Eind vorige eeuw kwam een meer functionele manier van kijken naar taalontwikkeling op. Men ging denken vanuit taalgebruikssituaties. Wat moeten taalleerders kunnen en hoe goed moeten ze zich in bepaalde situaties kunnen redden? Het leidde tot het formuleren van beschrijvingskaders

met daaraan gekoppelde beheersingsniveaus. Er kwam een beschrijvingskader voor Nederlands als Tweede Taal (NT2), voor het onderwijs in Moderne Vreemde talen (CEF-niveaus/ERK-niveaus) en ook tot een raamwerk voor moedertaalonderwijs, de Referentieniveaus. En er kwamen 'vertaaltabeltjes' waarin men NT2-niveau 3 min of meer gelijkstelde aan CEF-niveau B1 en dat CEF-niveau B1 was weer min of meer vergelijkbaar met 2F.

De functionele benadering van taal en hun beheersingsniveaus leidde tot nieuwe aanduidingen voor wie het minimaal beoogde niveau wel of niet haalde. Je was voldoende functioneel taalvaardig, of functioneel geletterd of functioneel analfabeet. Allemaal termen die door elkaar gebruikt worden en voorkomen in publicaties, ook van de overheid. Lastig, want ze refereren vaak aan verschillende inhoud en niveaus, vastgesteld met verschillende toetsen.

Ook bepaalt ieder raamwerk voor bepaalde groepen taalleerders de ambities en ondergrenzen. Zo werd aanvankelijk voor laagopgeleide inburgeraars bepaald dat zij taalniveau A2 moesten behalen. Inmiddels is dit niveau opgetrokken naar B1. Voor mbo-leerlingen niveau 2 en 3 ligt de lat al een tijdje op taalniveau 2F, voor

mbo niveau 4 op taalniveau 3F en voor het basisonderwijs is 1F de norm.

Daarnaast heeft de OESO voor internationaal vergelijkingsonderzoek zoals PISA eigen niveau-omschrijvingen en 'eigen' normen op een 'eigen' schaal; zes niveaus, waarbij het tweede niveau behaald zou moeten worden om risico op laaggeletterdheid te voorkomen. Bij de laatste meting (2022) scoort ongeveer een derde van de leerlingen onder dit niveau. Het hoogste niveau, niveau 6, is het niveau van een excellente lezer en wordt maar door 1% van de leerlingen die meedoen aan PISA gehaald. Om het nog lastiger te maken doet OESO ook onderzoek naar kernvaardigheden bij volwassenen (PIAAC): taal-, rekenvaardigheid en probleemoplossend vermogen. Ook werken ze met eigen niveaus - 5 in dit geval - en stellen dat de norm voor (voldoende) functioneel geletterdheid ligt bij niveau 1, wat inhoudelijk overeen zou komen met 1F.

Er is een wirwar aan raamwerken, niveaus en toetsen ontstaan die op het oog inhoudelijk wel overeenkomsten lijken te vertonen maar waarvan het lastig te achterhalen is hoe vergelijkbaar ze echt zijn als het gaat om scores en niveau-uitkomsten.

Definitieverbreiding

Het laaggeletterdenbeleid van de overheid is sinds 2012 verbreed. Het richt zich ook op mensen die moeite hebben met rekenen. Ook 65-plussers worden nu meegenomen in de berekeningen.

Ook heeft men de lat hoger gelegd. Kwam laaggeletterd voorheen ongeveer overeen met de niveaubeschrijving van A2/1F, nu is dit 2F geworden. Dit verklaart voor een belangrijk deel de enorme groei van het aantal laaggeletterden in Nederland. Bij een herberekening door de Algemene Rekenkamer van doelgroep en niveau zou het aantal laaggeletterden dan uitkomen op 2,5 miljoen mensen.

Het is goed om op deze plaats te benadrukken dat de definitie van laaggeletterdheid pas geldt vanaf de leeftijd van 16 jaar. Daarvoor is een leerling nog leerplichtig en wordt nog geacht te werken aan zijn geletterdheid. Op kinderen en jongeren tot 16 jaar kan de term 'laaggeletterdheid' feitelijk niet van toepassing zijn, omdat zij nog volop bezig zijn om het beoogde eindniveau te behalen met het onderwijs dat zij nog (moeten) volgen.

Niveaoverschuiving

Vanaf het begin van het ontwikkelen en gebruiken van (taal)raamwerken is steeds gesteld dat het niet voor iedereen zal zijn weggelegd om het hoogste niveau te kunnen behalen. Het Europese Raamwerk (CEF/ERK) heeft door zijn opzet duidelijk willen maken dat de niveaus niet zozeer oplopen in moeilijkheidsgraad maar vooral gekoppeld zijn aan taalgebruikers en hun taalgebruikssituaties. En die verschillen nogal, afhankelijk van de plek in de samenleving die iemand heeft of ambieert en afhankelijk van zijn cognitieve vermogens. Dit denken is overgenomen bij het ontwikkelen van de Referentieniveaus Nederlands zoals die destijds door de Commissie Meijerink zijn voorgesteld. Bij die referentieniveaus was sprake van een onderscheid tussen een fundamentele kwaliteit en een streefniveau. De streefniveaus hoefden niet door iedereen behaald te worden, maar waren er als uitdaging voor het onderwijs. De Commissie sprak bij de oplevering van het Referentiekader de verwachting uit dat 2F het niveau zou zijn dat hoorde bij de 'noodzakelijke kwaliteit voor het in algemeen opzicht goed maatschappelijk

functioneren als burger in de samenleving'. In het verlengde daarvan zou het primair onderwijs werken aan het laten behalen van referentieniveau 1F, waarbij de snelle en vaardige lezers verder konden met de beheersing van het streefniveau 1S. Maar het uitgangspunt van onderwijs zou moeten zijn: het gros van de leerlingen (75%, volgens de Commissie) behaalt aan het eind van het basisonderwijs niveau 1F. Het tweede referentieniveau, 2F, is het perspectief voor leerlingen die deelnemen aan vmbo. Ook hier geldt dat voor een aantal leerlingen de lat hoger kan liggen, op 3F.

Het was nadrukkelijk de bedoeling bij de lancering van de Referentieniveaus taal en rekenen om naar de beheersing van de taalniveaus te kijken in de wetenschap dat leerlingen verschillen: niet alle leerlingen zullen de vereiste niveaus op hetzelfde moment behalen. En dat was ook niet de bedoeling: voor sommige leerlingen gaat het verwerven van het volgende niveau plaatsvinden in het vervolgonderwijs. Van die oorspronkelijke opzet moet je je rekenschap geven. Dat 86% van de leerlingen van het praktijkonderwijs niveau 2 van PISA niet haalt, is in dat licht bijvoorbeeld geen probleem. Ook niet dat vmbo-leerlingen onder het gemiddelde van OESO-scores. Het betreft hier leerlingen die vanuit het perspectief van de Referentieniveaus nog tijd hebben om via onderwijs te komen tot het minimale niveau van geletterdheid, namelijk 2F.

Niveaus en toezicht door de Inspectie van het Onderwijs

Uit de Staat van het Onderwijs 2023 blijkt dat leerlingen in het primair onderwijs het niveau 1F op grote schaal weten te halen. Voor lezen ligt dit percentage boven de 97%. Toch is de Inspectie andere waarden gaan hanteren dan bij de invoering van de Referentieniveaus zijn voorgesteld. De Inspectie verwacht dat niet 75% van de leerlingen 1F behaalt maar 85%, en zij stimuleert het streven dat 65% van de leerlingen aan het eind van het basisonderwijs zelfs 2F behaalt. Met andere woorden, de overheidsambities zijn opgeschroefd. Nu is er niets mis met ambitie om meer leerlingen een hoger niveau te laten behalen. Maar het opschroeven van de percentages leerlingen die respectievelijk 1F en 2F moeten halen heeft zijn weg gevonden naar het onderzoekskader van

de Inspectie en dat heeft gevolgen voor scholen. Een school kan alleen maar een voldoende krijgen als de leerresultaten in overeenstemming zijn met deze gestelde normen (ORi Resultaten).

Zo lijkt er weinig nuance meer over van de verwachte variatie in niveau, waarmee leerlingen het basisonderwijs zouden uitstromen om daarna in het vervolgonderwijs nog alle tijd en ruimte te hebben hun benodigde niveau te behalen. Het zou, vanuit de oorspronkelijke bedoeling, dus helemaal niet gek zijn als ongeveer de helft van de leerlingen – de uitstroom naar het vmbo – pas daar hun 2F zou behalen. Of nog later, want pas aan het eind van mbo-niveau 2 en 3 vindt examinering plaats op 2F. En daar blijkt 81% van de Mbo-2 leerlingen dat te halen en 90% van de mbo-3 leerlingen volgens de slagingspercentages van 2022-2023.

Slecht onderwijs of slecht voor het onderwijs?

De niveaubeschrijvingen en de ordeningen van leerlingen in de verschillende niveaus suggereren bij te dragen aan het zicht krijgen op de lees- en rekenvaardigheid van onze leerlingen. Maar de wisselingen van raamwerken, verschuivingen van doelgroepen en niveaus en het bijstellen van ambities maken echter dat er nog altijd geen goed beeld is van hoe we het doen ten opzichte van 30 jaar geleden, 20 jaar geleden of zelfs 10 jaar geleden. Als we blijven schuiven met definities en ambities komt dat zicht er ook niet. Wat wel hardnekkig blijft, is het beeld dat het probleem van laaggeletterdheid enorme proporties heeft aangenomen en dat onderwijs hier geen goed antwoord op heeft. Maar hoe geef je goed onderwijs tegen de achtergrond van die schuivende panelen? En hoe toon je verbetering aan? Het zou goed zijn als er zorgvuldigheid kwam aangaande de definities, ambities en getallen, en er nuance kwam in de berichtgeving over laaggeletterdheid, en diepgang als het gaat om de interpretatie van de uitkomsten van de verschillende metingen. Zonder dat weerspiegelen de cijfers niet zozeer een werkelijkheid maar creëren er vooral een.

Dr. Karen Heij is taalkundige, toetsexpert en onderwijsadviseur. Zij promoveerde in 2021 op Eindoets basisonderwijs gezien vanuit bestuurlijk perspectief.